

Tuhundra härad och Västerås.

Tuhundra härad gränsar i V till Snevringe härad, i N och NÖ till Norrbo härad, i Ö och SÖ till Västerås stad, Västeråsfjärden och Granfjärden. Sydgränsen, mot Södermanland, går i Mälaren. Häradet består, om man bortser från skogs- och kärrmarkerna längst i N och NV, av ett mot Mälaren sluttande, bördigt slättland.

Tuhundra omfattar numera, sedan socknarna S:t Ilian och Lundby år 1918 inkorporerades i Västerås, endast tre socknar, nämligen Västerås-Barkarö, Dingtuna och Lillhärad. Under medeltiden var »Tuhundare» betydligt större än nu; då räknades nämligen östra delen av Snevringe till Tuhundra (se ovan s. 6). Av namnet framgår, att häradet är bildat av två hundaren (se om namnet H. Ståhl i *Västerås genom tiderna* 1, 1956, s. 284).

Inom Tuhundras nuvarande gränser ha tre runstenar påträffats. Alla tre (Vs 3, 4 och 5) äro från Dingtuna sn. Av dessa är Vs 3 försvunnen. I denna socken var hundarets tingsplats belägen (*in placito apud dyngetuna*, 1368). Från det gamla hundarets område äro sju ristningar kända (Vs 1–5, 9, 10).

Med Västerås inkorporerades år 1946 Badelunda sn, som dittills hade ingått i Siende härad. Från det nuvarande stadsområdet äro åtta ristningar kända: Vs 6–13.

Bälby, Dingtuna sn.

I en skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 9/5 1921 lämna Sven Erlandsson och Sven T. Kjellberg följande upplysningar om en av dem funnen runristning vid Bälby nr 1: »På ett flyttblock med en slät sida i en hage ung. 200 m NV om boningshuset finnes en i 3 rader väl utförd runinskrift»: **suiktir ok hans kimbar**. Någon tolkning av runorna lämnas ej.

Ristningen, som senare förgäves har sökts (bortsprängd?), härrör uppenbarligen från modern tid. Runornas innebörd är: »Sveigder och hans kämpar.»

Den senfödde runristaren har alltså funnit flyttblocket lämpat för en inskrift om sagokungen Sveigder, som av en dvärg lockades in i ett stenblock och blev borta.

3. Kävlinge (Bysingsberg), Dingtuna sn.

Litteratur: L 1020. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 10, 22, och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 112, 132); O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 23; R. Dybeck, Dingtuna socken 1862 (ATA), Antiquarisk berättelse för år 1862, 1864 och 1867 (ATA); H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken. 1870, s. 39 (ATA; tryckt i VFÅ 1, 1874, s. 36).

Avbildning: Celsius, bläckteckning i a. a.

De äldsta kända uppgifterna om den sedan länge försvunna Kävlinge-stenen finnas i *Ransakningarna* 1667–84, där det »Jfron Dingtuna Församling» har antecknats bl. a.: »Käflinge ägorna en Steen med Runska bookstäfver på, och en qvinnos afritning.» År 1682 insände Hans Spaak en »Kortt berättellsse uppå dhe uthi Westeråhs Lähn Nambngifne och befundne gamla Antiquiteter»; där omtalas, att det »På Kiäflingz Egor fins en Runesteen».

Vs 3 undersöktes den 27/7 1727 av O. Celsius, som meddelar, att stenen finns »på Käflinge ägor, i en Wret wid landzwäghen som går till Swedwi» (L 1020: »Käflinge ägor»). Celsius hade fått upplysningar om runstenen i ett brev från domprosten P. Tillæus, vilket framgår av en anteckning i F m 60: 2: »detta bekom

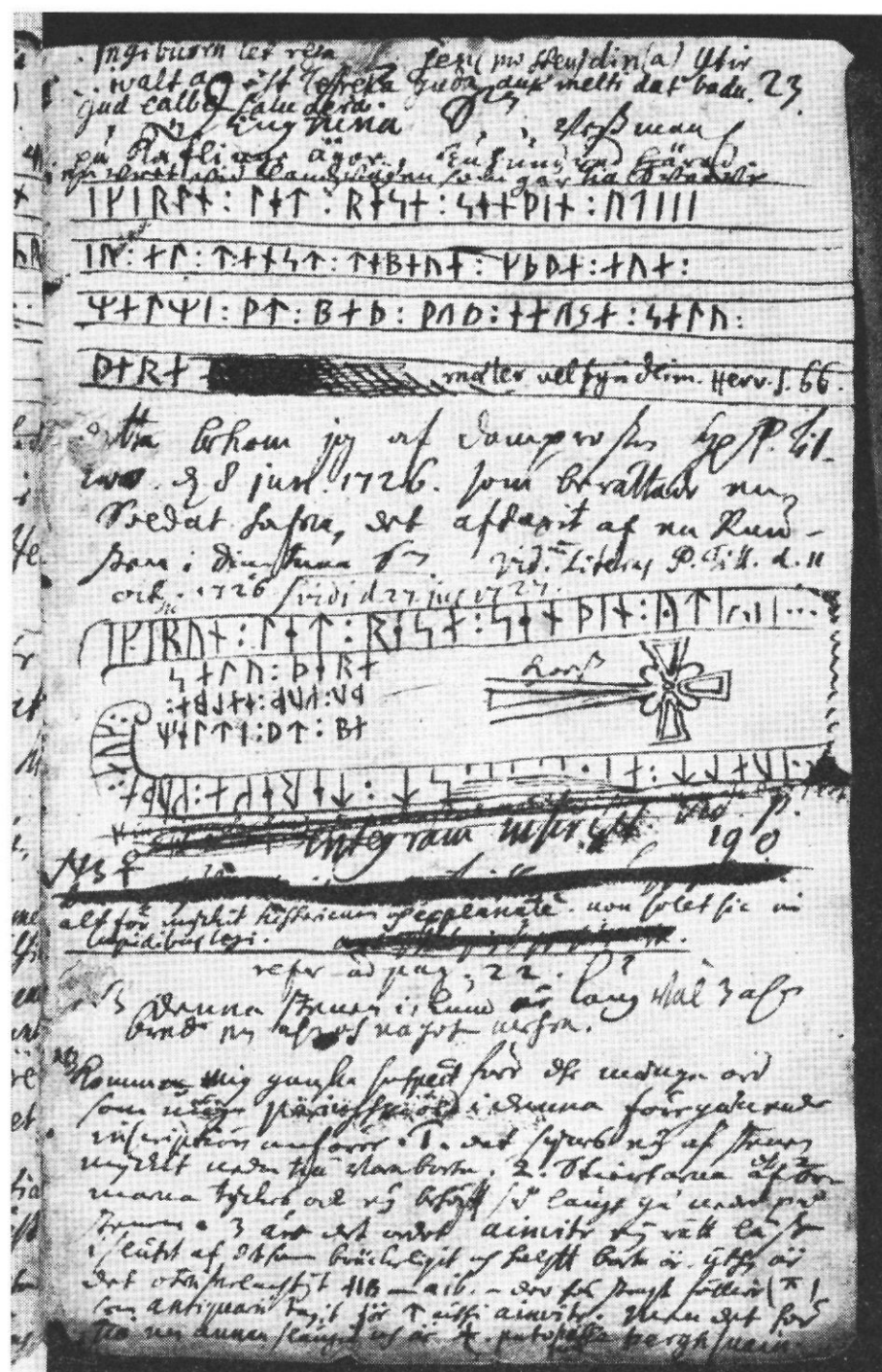


Fig. 4. Vs 3. Kävlinge (Bysingsberg), Dingtuna sn. Efter teckning av O. Celsius.

jag af domprosten Hr P. Tilleus den 8 jun. 1726. som berättade en Soldat hafwa det aftagit af en Runsten i Dingtuna Sn.» (Den runintresserade soldatens läsning återges av Celsius; se nedan.) — Dybeck antecknar år 1862: »De två af gammalt bekante runstenarna inom denna socken, hvilka funnits vid Wendle och Käflinge, äro förkomne.» Reseberättelse 1862: »Fläckebo och Skultuna socknars märklige runstenar funnos alla i sämsta skick och de icke mindre märkvärdiga runstenarne, som intill sednare tider funnits i Dingtuna socken [Vs 3 och 5], sökas nu förgäfv.» I reseberättelsen för år 1864 omtalar Dybeck, att »de för mycket länge sedan förkomne märkvärdige runstenarne vid Vendele [Vs 5] och Käflinge [Vs 3] ... söktes under en hel dag förgäfv.» Tre år senare lämnade Dybeck den överraskande uppgiften, att Kävlingestenen hade återfunnits: »Tiden medgaf i år blott ett kortare besök i Westmanland. Frukten deraf blef att den länge saknade märkvärdiga Dingtunastenen (Liljegr. 1020) återfanns.» Tyvärr är Dybecks uppgift, att han hade återfunnit runstenen, oriktig. Han har tydligen gjort sig skyldig till någon förväxling. Tre år senare skriver H. Hofberg i *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken* (VFÅ 1, 1874, s. 36): »Liljegren omnämner [från Dingtuna socken] tvänne runstenar, N:ris 1020 och 1021, af hvilka den förra skulle finnas vid

Käflinge eller det nu varande Bysingsberg, och den andra vid Vendle [Vs 5]. Begge dessa monument sökas nu förgäves, och ingen i socknen kan lemna någon upplysning om, när och huru de blifvit förstörda.» — Stenen har av mig förgäves sökts vid flera tillfällen, senast hösten 1963.

Inskrift (enligt Celsius):

ikirun : let : resa : sen þin : ytir - - ... iualt : a - : - - - - st : tereka : kupa : auk : melti :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55

þt : baþu : kuþ : ealþa : salu : þera
 60 65 70 75

Ingirun let ræisa stæin þenna æftir ... Ingivald ok ..., drængia goða. Ok mælti þat (ok) baðu Guð hialpa salu þæira.

»Ingerun lät resa denna sten efter (sina söner) Ingevald och ..., goda 'drängar'. Och sade det (och) både Gud hjälpa deras själar.»

Till läsningen: Inskriften var, då Celsius läste den år 1727, svårt skadad på två ställen. Dels hade toppen slagits bort, varvid skadan efter 23 R uppstod, dels hade ett stycke av runbandet i stenens högra kant fördärvats, varigenom runorna 32–37 hade blivit oläsliga. 23 R hade endast bistavarna i behåll. Runorna 24 och 25 hade förlorat övre delarna. Inskriften på den förlorade toppen har sannolikt omfattat omkring åtta runor, om man vågar döma efter stenens utseende. Runan 32 hade förlorat toppen i kantskadan och det följande skiljetecknet sin övre punkt. Av runorna 33–37 återstodo på grund av samma skada endast huvudstavarnas nedersta delar. Inskriftens slut, runföljden 53–79, stod inne på stenen, utan ramlinjer. — Den ovan nämnde »soldatens» läsning lyder enligt Celsius: **ikirln : let : resa : sen þin : ut - - - iu : al : t : an st : tebeua : kupa : aua : malmi : þt : baþ : kuþ : eau - a : salu : þara.**

Vs 3 är rest efter två män av en kvinna med namnet *Ingirun*. Detta namn har tydligen varit mycket ovanligt under vikingatiden. I det stora runinskriftsmaterialet är namnet säkert belagt ytterligare endast två gånger, nämligen i U 347: **ikirun** (dat.) och på den sedan länge försvunna runstenen Sö 340: **ikirunar** (gen.). Namnet har emellertid dessutom av allt att döma stått på den likaledes försvunna runhällen U 605. Under medeltiden finnas några enstaka svenska belägg på namnet, medan det förefaller att ha varit helt okänt i det övriga Norden.

Ingerun har utan tvivel varit moder till de två »goda drängar», till vilkas minne hon låter resa runstenen. Uppgiften om att de döda männen voro hennes söner måste ha stått på stenens bortslagna toppstycke, det enda ställe på ristningsytan, där plats har funnits för ett sådant meddelande: **ytir** [: **sun**i : **sina**] *æftir syni sina*, »efter sina söner». Att modern ensam reser stenen efter sönerna torde visa, att fadern redan var död.

Inskriften innehåller också de döda männens namn, vilka emellertid båda äro skadade. Av det första mansnamnet återstår slutet, **iualt**, av det andra endast de två sista runorna, föregångna av fem oläsliga runor. Det första namnet kan med så gott som fullständig säkerhet suppleras till **ikiualt** (ack.). Namnet bör alltså ha varit det väl kända *Ingivaldr*. Något annat mansnamn, som slutar på **iualt**[r] är icke känt. Det är då av intresse, att sonens namn har börjat på *Ingi*- liksom moderns. Namnet *Ingivaldr* förekommer i följande svenska runinskrifter: U 183, 296, 306, 311, 879, Sö 64 och Ög 66. Se även O. v. Friesen, *Rökstenen* (1920), s. 54 f., 135 f. Under medeltiden är namnet vanligt i Sverige.

Svårare är att rekonstruera den andre sonens namn. Det har slutat på **st** (ack.), och före dessa två runor ha enligt Celsius' teckning funnits nedre delarna av fem huvudstavar. Det mansnamn, som bäst kan inpassas på det skadade partiet är onekligen *Ingifastr*, **ikifast** (ack.), ett av de allra vanligaste mansnamnen i de svenska runinskrifterna. Båda sönerns namn skulle då, liksom moderns, ha haft förleden *Ingi*-.

De båda döda männen få på runstenen epitetet **tere**ka : **ku**þa, *drængia goða*. (Om *drængr* se *Danmarks Runeindskrifter*, 1942, sp. 643 och där cit. litt. samt S. B. F. Jansson i *Early English and Norse studies, presented to Hugh Smith*, 1963, s. 114 f., 118.) **tere**ka ger ett exempel på inskottsvokal i ljudförbindelsen *dr*; jfr **tirika**, *drængia* (pl. ack.) på Sm 93, **tere**bina, *dre*þinn (Sö 333), **turu**knapi, *drunknaði* (Sö 318), **turu**[t]in,

drottinn (U 942), *tarab*, *drap* (DR 200). Redan dessa exempel visa, att inskottsvokalens kvalitet är beroende av den närmast följande vokalen. Se vidare Vs 9, nedan s. 28, där ett annat fall av epentetisk vokal behandlas (*buru*, *bro*).

Inskriftens slut, runföljden 50–79, som innehåller en hänvändelse till Gud med bön om hjälp för de döda människans själar, är utformat på ett högst ovanligt sätt. 53–57 **melti** kan väl icke vara något annat än pret. av verbet *mæla*, 'säga'. På en uppländsk runsten, U 947, påträffas ett uttryckssätt av besläktat slag; inskriften avslutas nämligen på följande sätt: **nu is : sal : sagat : sua h : iabi : kup :** *Nu es sal sagat sva: hialpi Guð* »Nu är så sagt för själen: hjälpe Gud.» Jfr slutet av inskriften Sö 175: **sant iar·pet·sum sakat uar·nuk·sum·huat·uar·pet**, *Sant iar þæt sum sagat var ok sum hugat var þæt* »Sant är det, såsom det blev sagt och såsom det blev tänkt.»

60–63 **bapu** 'bådo' kan vara felristning eller felläsning för **bap**. — 67–71 **ealba hialpa** ger ett exempel på det särskilt i uppländska runinskrifter vanliga bortfallet av initialt *h* framför vokal; om andra exempel se Vs 29 och 19 (nedan s. 60). Uttrycket *baðu Guð hialpa salu þæira* torde ha haft en motsvarighet på Vs 4: *Biðia nu Guð hialpa ...*

Det är beklagligt, att Vs 3 icke har kunnat återfinnas, och att därför ingen ny undersökning av den originellt formulerade inskriften har kunnat företagas.



Lospånga, Dingtuna sn.

I »Kortt berättelsse uppå dhe uthi Westeråhs Lähn Nambngifne och befundne gamla Antiquiteter», daterad »Westeråhs d. 11 Maj 1682», meddelar Hans Spaak, att »uthi Losponga hoos en gammall Man fins Een Runebook» (se *Rannsakningar efter antikviteter*, 1960, s. 132). Denna »Runebook» har icke kunnat uppsåras.

Lövsta, Lundtorpet, Dingtuna sn.

På gårdsplanen till Lundtorpet (under Lövsta) finns en ristad sten, som har tilldragit sig ett visst intresse. Den upptages i beskrivningen till Geologiska kartbladet »Westerås» (1862): »*Dingtuna socken*: i trakten af Löfsta skall en runsten (med runinskrifter på två sidor) helt nyligen blifvit uppmärksamrad.» R. Dybeck nämner stenen i sin reseberättelse för år 1864 (ATA): »Den nyfunne runstenen vid Löfstad i Dingtuna socken afritades». H. Hofberg beskriver den i »Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 1870» (ATA; tryckt i *VF Å 1*, 1874, s. 36 f.): »På Löfsta bys ägor, öster i socknen, står på gårdsplanen till ett litet torp, som af de kringboende kallas Hellströmstorpet, en rest sten, hvilken har en höjd af 3,2 fot och 0,7 fots bredd, och som på två sidor, nämligen å den norra och vestra, är ristad med större romerska bokstäfver, här och der med några inblandade runor samt deremellan några obegripliga krokar och figurer, hvilka skola föreställa bokstäfver ... Enligt de äldsta personers berättelse har stenen stått der åtminstone sedan deras farfars och mormors tid, och är således icke så nyligen tillkommen.» Dybeck, som tydligen har blifvit irriterad av Hofbergs uttalande om den egendomliga stenen, framhåller i *Runa* fol. 2 (1874) s. 39, att den, »ehuru icke särdeles gammal», torde »vara både märkligare och viktigare än hr Hofberg menar ... Å hans ena sida läses utan svårighet åtminstone ett icke ovanligt runonamn, nämligen *Opbern*, Odbjörn. En gammal man som

Fig. 5. Lövsta, Lundtorpet, Dingtuna sn. Sentida ristning.

Foto M. Bratt 1959.

bott i torpet, vid hvilket stenen är, och som för omkring 20 år sedan afled, berättas hafva kort före sin död utlåtit sig: den der stenen ute på gården ska ni noga akta, ty det är af förfädren sagdt att han är mycket märkvärdig.»

Den egendomliga lilla stenen står fortfarande på Lundtorpets gårdsplan. Grå gnejsgranit. Ytan flagrar. Höjd 1,10 m, ristningsytornas bredd är 22–23 cm. Ristningslinjerna äro breda, klumpigt ristade. Inskriften består av bokstäver och runliknade tecken. Upptill prydas båda ristningsytorna av en krona. Sannolikt är stenen en klumpig efterbildning av »krönte stenar». Troligen har ristningen huggits på 1700-talet (av en soldat?).

4. Vändle, Norrgården, Dingtuna sn.

Pl. 5.

Litteratur: E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA); A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (1958), s. 105 not 57.

Äldre avbildning: Brate, foto 1898 (ATA).

Runstensfragmentet står upprest mot en tall, 50 m SÖ om mangårdsbyggnaden i den norra gården i Vändle (3¹, 5¹).

Vs 4 påträffades omkring år 1895. Den första uppgiften om stenen lämnas av E. Brate år 1898. Han skriver: »Runstenen, som blott utgör en del af en sådan, hittades vid afplanandet efter rifningen af en mycket gammal byggnad, som stod nedanför Vändle Norrgård, nedanför höjden, på hvilken denna ligger, mellan dess ladugård och landsvägen; stenen hade legat i grundvalen till denna byggnad.» Vid Brates besök på platsen stod stenen »upprest mot en annan sten i en backe nära gårdens smedja, norr om landsvägen väster om gården.»

Det bevarade stycket utgör sannolikt stenens övre del. Ursprungligen har stenen tydligen varit ganska stor.

Rödgrå granit. Mått: 84 × 67 × 35 cm. Ristningsytan är knottrig på grund av vittring, men inskriften är i stort sett tydlig.

Inskrift:

... - **pan** × **isun** × **isrn** × **brkianu** × **kupil** × ...
 5 10 15 20

... *godan, sun sinn. Biðia nu Guð hialpa* ... (?)

»... sin son. De bedja nu Gud hjälpa ... (?)»

Till läsningen: Av runan 1 återstår endast ett kort stycke av huvudstavens nedersta del; inga spår av bistavar ha bevarats. I 2 **p** bildar bistaven skarp vinkel; samma form har inskriftens andra **p**-runa (22). 15 **k** är ej stunget, ej heller 20 **k**. I 24 **l** äro övre delarna av huvudstaven och bistaven skadade; runan är dock fullt säker. — A. Ruprecht, som undersökte inskriften år 1955, har icke observerat den skadade runan 1. Runan 15 uppfattar han snarast som **p**; den betecknas som »unsicher» och beskrivs på följande sätt: »die Rille, die wie ein **k**-Beistab aussieht, scheint aber natürlich und die etwas verwitterte Rundung des hier angenommenen **p**-Beistabes geritzt zu sein; andernfalls ergäben die Runen keinen Sinn».

Vs 4 gör på flera sätt ett egendomligt intryck. Icke endast runformerna och ortografien utan också huggningstekniken och ornamentiken avvika från det normala. Det kan därför icke råda någon tvekan om att ristaren har varit ovan att rista runstenar.

Runföljden 5–12 **isun** × **isrn** kan icke tolkas på annat sätt än som *sun sinn* (ack.). Beteckningen av *s* med **is** förekommer i flera uppländska inskrifter från 1000-talet (U 41, 42, 144, 151, 152, 227, 272, 763, 764, 786, 803), i en sörmländsk (Sö 82) och på ännu en västmanländsk, nämligen Vs 15, där ordet *stæin* är ristat **istaen**. På Sö 82, som är påträffad i Tumbo kyrka och alltså befinner sig invid Västmanlands sydgräns, blott omkring 1½ mil S om Vändle, finner man alldeles samma skrivning av pronomenet *sinn* som på Vs 4: **isrn**.